

XXVIII. ročenka

KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ, Z. S.

**Akademie věd
České republiky**

Kruh moderních filologů, z. s.

Praha 2023

ISBN 978-80-11-02787-2

**SLOVA V ZAPOMENUTÍ DANÁ: SLOVÁŘ PRO OBECNÝ I
NEOBECNÝ LID. PATRIK OUŘEDNÍK. PRAHA: VOLVOX
GLOBATOR, 2021. 198 STR.**

MICHAELA LIŠKOVÁ

Spisovatel a překladatel Patrik Ouředník zanechal v české lexikografii významnou stopu především svým *Šmírbuchem jazyka českého* (Paříž 1988; Praha 1992, 2005, 2016), který zaznamenává nekonvenční, zejména slangovou a argotickou češtinu let 1945–1989. Také nově vydaný slovník *Slova v zapomenutí daná: Slovář pro obecný i neobecný lid* (2021, dále *Slovář*) se zaměřuje na periferní slovní zásobu – tentokrát jde o slova už neužívaná, a ještě častěji o slova rovnou „mrtvě narozená“ (s. 9), která nebyla užívaná nikdy.³⁸ Oba slovníky se na první pohled liší rovněž svým rozsahem: zatímco *Šmírbuch* obsahuje na 16 000 hesel, *Slovář* je se svými 1 800 hesly zhruba devítinásobně menší.

V této recenzi se budu zabývat *Slovářem* z lexikografické perspektivy. Lexikony archaismů a historismů, resp. popularizační díla založená na slovníkových soupisech zapomenutých slov známe ze zahraniční produkce (mj. Duchesne – Leguay 2003, Joshi 2014, Dudenredaktion 2016, Graf 2018), kdežto v českém prostředí je *Slovář* unikátem. Také jeho prostřednictvím utěšeně narůstá řada speciálních jednojazyčných jazykových slovníků publikovaných v poslední době (srov. Čermák 2014, Kavka – Škrabal 2018, Kolářová – Štícha 2020, Martincová a kol. 2020).

---

³⁸ Tyto dvě skupiny slov nejsou ve *Slováři* dále rozlišovány.

Slovář se skládá z předmluvy (s. 7–10), vlastní slovníkové části (s. 11–164), bibliografie (s. 166–172) a rejstříku (s. 173–193). V předmluvě autor objasňuje, že byly excerповány zdroje z období od počátku 18. století do počátku 20. století (mj. Amerling, Jandit, J. A. Jungmann, J. J. Jungmann, Kampelík, Kott, Liblínský, Marek, Pohl, Presl, Purkyně, Ryvola) s občasnými přesahy oběma směry (Komenský, Štejer; Borecký, Field). P. Ouředník zde oceňuje vybrané zapadlé či zavržené výrazy, srov.: „Proč jsme dali nesmyslně přednost opisnému a sáhodlouhému „kartáčku na zuby“, byl-li nám svého času nabídnut *zubánek*?“ (s. 9), a vybízí čtenáře k jejich dalšímu užívání. Pod vlivem poptávky po neutřelých výrazech – při příznivé konstelaci společenských podmínek – se může podle Ouředníka některé z těchto slov dostat do (mediálního) úzu.

Výběr lexémů, koncepční zásady či stavbu slovníkových odstavců ponechává P. Ouředník bez bližšího komentáře. Nepíše totiž tradiční slovník a některým obecným zásadám tvorby slovníku se přímo protiví (viz dále), ale evidentně ví, pro koho slovník píše. A to pro exkluzivního, poučeného čtenáře, který nachází potěšení v obsoletní slovní zásobě a dokáže s autorem udržet intelektuální tempo. Že autor svého čtenáře zná, naznačují nadšené časopisecké recenze *Slováře* (mj. Kopáč 2022, Šofar 2022).

V *Slováři* je kombinován sémaziologický a onomaziologický přístup ke stavbě hesláře. Řazení hesel je jednak abecední, jednak se v rámci některých hesel uvádějí koheponyma či hyperonyma (*bledník* ‚bor‘ – názvy chemických prvků a jejich skupin; *Dobropán* ‚Merkur‘ – názvy planet a dalších nebeských těles; *úchyl* – názvy pádů), slova odvozená pomocí stejné přípony (*hradnosta* – *domnosta*, *řečnosta*, *věžnosta*), slova se stejným stylistickým příznakem (*volejník* ‚donašeč‘ – hanlivé slovo podobně jako *lidokrádce*, *lichevník* nebo *řit'opásek*) apod. Je tedy zřejmé, že podoba heslových odstavců není jednotná. Autor si dokonce na jisté proměnlivosti hesel přímo zakládá. Srovnajme jen rozmanité způsoby, jimiž se odkazuje na excerповaný zdroj, mj.: *POKRČEMNÍČEK* ‚Žrout, který si cpe nácka až po krk. (Vusín)‘; *ŠATOSLUH* ‚Ryvolův komorník.‘; *SKLADNA* ‚Syntax dle Šafaříka.‘; *VDĚKYNĚ* ‚Vděčná milenka v pojetí Jána Kollára.‘; *ZVLÁŠTNÍK* ‚Palackého oblíbený výraz pro podivína.‘; *POJSLOVKA* ‚Neboli pojsloví: spojka. Z dílny Pavla Doležala.‘; *DUŽÍK* ‚Vhodnější název pro dusík, přinejmenším dle Filipa Kodyma.‘; *SMRDOŠ* ‚Preslův novotvar, vytěsnaný nevýmluvným skunkem. (...)‘; *VŮNĚLIVOST* ‚Jeden z pěti pohlovských smyslů, vedle zraku, sluchu, chuti a cytedlnosti.‘; *LOKVICE* ‚Láhev. „Okusme, jaké víno jest. Podejte mně lokvici,“ žádá J. V. Pohl.‘; *KOKSA* ‚Pohlavek. „Nepřid' mi s takovou otázkou více, leč chceš mítí koksú,“ vyhrožuje Štejer.‘; *VLASTICE* ‚Vlast je Josefu Kalinovi málo.‘; či dokonce zmíněný *ZUBÁNEK* ‚Zubní kartáček v koupelně Václava Kříže.‘

I pojetí samotných výkladových perifrází je pestré. Autor se nedrží v pozadí, neusiluje o redakční neviditelnost, naopak akcentuje originalitu svých formulací. V metajazyce rozvitějších definic nacházíme jak časté archaizační tendence, např. *BLUDINO* ‚Nemanželské dítě ze smilstva a zbloudivší panny narozené.‘, tak občasné tendence aktualizací, např. *ZEHŘÍVÁRNA* ‚Skleník. Kollár si stěžuje na „v zehřívárně hnané zelinky“ a ekologicky žádá poctivou sezónní zeleninu.‘ Použitím obou těchto postupů se nezřídka docílí komického efektu; jemná ironie ostatně prostupuje celým dílem.

Variabilní definice vždy začínají velkým písmenem a končí tečkou. Někdy k výkladu významu postačí pouze jedno nebo několik synonym, např. *RYCHLOJEZDKA* ‚Bryčka.‘; *PŘEPLACHA* ‚Úlek, polekání.‘. Jindy je výkladové synonymum uvozeno spojkou *čili*, zkratkou *tj.* nebo jejím plným zněním *to jest*, např. *PRACHOČISTEC* ‚Čili kartáč.‘; *POCHOP* ‚Tj. pojem (...)‘; *BOHOŇ* ‚To jest božec a vědomec: hojitel, šaman.‘ Některé výklady začínají variantami heslového slova (po spojkách *či*, *neb*, *nebo*, *neboli*), např. *PTAKOHUBEC* ‚Neboli ptakohuboun, resp. ptakoun – ptakopysk.‘; *VŠEDOVI* ‚Či vševědov: univerzita.‘; *ZLATENKA* ‚Neb zlátence: žloutenka.‘

Význam daného lexému leckdy není ani jednoznačně vysvětlen, srov. heslo *MYSLINKA*. Objasnění významu je založeno výhradně na – ne zcela jasné – exemplifikaci: „*Nemůžou vstáti?*“ – „*Hlava mi ještě těžká jest.*“ – „*To jsou jen myslinky.*“ (Pohl). Zde se tedy vracíme k dřívější poznámce, že ve *Slováři* jsou porušována některá tradiční lexikografická pravidla; jak proklamuje Čermákovo Slovníkářovo desatero (1995, s. 114), slovník nemá jen rozmarně napovídat, nakusovat. Ve *Slováři* se dále objevuje definice kruhem. Srov. hesla *mrakověvec* a *nebesko*, v nichž se Ouředník nesnaží čtenáři vycházet vstříc explicitním uvedením výkladu významu, nýbrž od něj očekává spolupráci a schopnost samostatného vyvození daného významu (,nebe‘):

- *MRAKOVĚVEC* ‚Nebesko v podání Zdirada Poláka. Týž později navrhl i modraninu.‘
- *NEBESKO* ‚Hvězdy září na nebesku v Čelakovského překladu Waltra Škota. (Nebesko obývají nebešané, nebešenínové a nebešníci.) Srov. mrakověvec.‘

Ouředník někdy k výkladu významu přidává stručné komentáře zohledňující způsob, příp. vhodnost utvoření daného slova, srov. *NETUDA* ‚Nepřítomný člověk – není tu.‘; *OHNIOZEĎ* ‚Výklenek ve zdi, v němž oheň plápolá: ohniště, krb. (Ryvola)‘; *SUCHOL* ‚Mumie („suchý mrtvol“, Kříž).‘; *ČLOVĚKOŽEREC* ‚Lidožrouti žerou lidi, člověkožerci člověky.‘; *PITELNA* ‚Jídelna, prosím, ale pitelna se jaksi nehodí: k jedlíkům jsme shovívavější než k pijákům.‘

Lapidární hodnocení někdy může výklad přímo suplovat, srov. *NOVOSLOVKA* „Spíše než novotvar.“

Vzhledem k nenormovanosti výkladových způsobů nelze podat jejich přehledné shrnutí; čtenář ve *Slováři* spíše než standardizované heslové odstavce nachází jakési poučené jazykové glosy či esejistické poznámky.

Exemplifikace není povinnou součástí slovníkového hesla. Ukázky ze zdrojových textů jednak ilustrují použití slova v kontextu, např. *PŘEDSLOVEC* „Čili předslví neboli předložka: „*Předslvce ukazují, jak se jméno statné k jinému slovu v průpovědi má nebo v jakém poměru stojí.*“ (Vlasák)'. Dále nahrazují výklad významu, např. *MRAVOKÁZKA* „*Báseň neb povídka poučná tak slove, když netoliko poučuje, nýbrž lidské pošetilosti a převrácenosti i kárá a tepe.*“ (Kott)'. Některé ukázky z původních textů neslouží k ilustraci heslového slova v kontextu, ani slovo blíže nevysvětlují, ale přibližují dobové reálie, např. jak se postupovalo v boji proti určité chorobě, srov. *NEHOJED* „Neštovice. Proti nemoci „*vezmi saze, sůl a vocet, směs to spolu, učiniž pokroutku a přiřládej na bolest.*““

Občasné se objevují další postřehy, jako jsou etymologické poznámky, např. *ÚHRYZKA* „Podle slovenštiny, ale v přeneseném smyslu slova: šleh, štiplavá řeč.“, nebo poznámky stylistické, např. *ODBÝVKA* „Vyřízení – žádosti apod. Míněno neironicky.“; *OKOLINA* „Okolí po básnicku, krajina, kraj. (...)“; *SAMCOLOŽNÍK* „Neb mužoložník. Ve třicátých letech 20. století byl výraz obnoven pro potřeby slangu.“

Nejméně zastoupeným písmenem v hesláři je a-, byl zařazen pouze jeden výraz s tímto náslovím (*abecedář*). Naopak nejbohatěji doloženým písmenem je s-, které čítá na 80 heslářových a přes 200 rejstříkových položek.

Po formální stránce byl slovník připraven pečlivě, písařské chyby jsou ojedinělé, např. na s. 42 došlo k několikanásobnému chybnému užití tučného písma, na s. 149 se vyskytl překlep „lidový názav“ (název) a slovo *žvýkač*, které má být podle rejstříku na s. 60, se nachází na s. 59. Přestože bylo v této recenzi uvedeno už mnoho příkladů, uveďme závěrem ukázkou ještě jednoho hesla: *SLOVÁŘ* „Slovník i slovníkář. (...) „*Řikával učený a vtipný Cornova, že by horšího trestu nevěděl zatknutým u vězení učencům, jako – slovníky psáti.*“ (...)' . Ač se P. Ouředník svými počiny mezi slovníkáře řadí, z jeho poslední publikace jistě nedýchá bezradnost či rutina, ba právě naopak. Lexikon *Slova v zapomenutí daná: Slovář po obecný i neobecný lid* sepsal suverénní autor, jehož těší se zabývat okrajovými jazykovými jevy. Tento slovník neuvítá široká veřejnost hledající v jazykových příručkách instantní, prakticky zaměřená poučení podávaná standardizovanou formou, nýbrž přemýšlivý jedinec, který

oceňuje opulenci lexikální periferie, schopnost Ouředníkovy nadhledu a zároveň citu pro detail i jeho osobitou stylizaci.